

Василь МЕЛЬНИЧЕНКО,
кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного
університету, заслужений працівник
культури України (м. Черкаси)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА

Метою нашої розвідки є на основі документальних джерел проаналізувати основні напрями та форми економічної діяльності Золотоніського повітового земства. Досі ця проблема ще не стала предметом окремого вивчення в науковій літературі.

Згідно Положення про земські установи, яке набуло сили закону у січні 1864 року, місцеве (земське) самоврядування поетапно мало запроваджуватися в губерніях і повітах. У повітах створювалися виборні земські установи – земські збори (розпорядчі органи) та земські управи (виконавчі органи) [1, с. 346].

У Золотоніському повіті вибори гласних повітового земства пройшли у травні-червні, а установчі збори проведені 17–19 серпня 1895 р. Земський діяч Федір Щербина зазначав, що у Золотоноші «гласні віднесли до своїх обов'язків з увагою. На день відкриття зборів з'їхалося 52 гласних, на наступному засіданні їх було 76, а з третього дня засідань, коли власне і почали розглядати ділові питання, у засіданнях брали участь 81 гласний і ця цифра залишалася незмінною протягом усієї сесії» [2, с. 181–187].

Хоч утворене Золотоніське земство, як орган місцевого самоврядування, мало опікуватися переважно соціальною сферою місцевого життя, однак у його практичній діяльності не менш важливе місце посідали й проблеми економічного розвитку краю.

Виходячи із аграрної спеціалізації повіту, земство у своїй економічній діяльності опиралося на сільськогосподарські товариства. Товариства ставили за мету сприяти селянам у поліпшенні врожайності за допомогою запровадження нової техніки та використання мінеральних добрив, більш досконалих методів обробітку ґрунту, застосування сівозміни і мали характер сільськогосподарських кооперативів.

Активну участь у створенні сільськогосподарських товариств брало і Золотоніське земство. Так, із 19 створених у повіті товариств 10 було створено при сприянні земських агрономів [3, с. 189].

Великого значення надавали поширенню агроекономічних знань, створення прокатних станцій, пунктів запліднення племінної худоби, показових полів тощо.

Популярними формами освіти стали лекції та читання на різні теми агроекономічного змісту. Про це в одному з номерів писав «Вестник Золотоношского Сельскохозяйственного общества»: «8 червня 1908 року відбулися збори садівників міста Золотоноші і повіту, з метою консультацій з питань садівництва, при участі губерньського садівника Дермашко. Бесіда стосувалась переважно комах, які дуже шкодять садам як у місті, так і в повіті. Пан Дермашко рекомендував заходи щодо боротьби з названим ворогом садів, ознайомив збори зі станом садівницької справи в інших повітах Полтавської губернії, а також в інших місцевостях. Під час співбесіди, жителем хутора Холодного І. А. Москаленком зборам була представлена для експертизи суниця, яку вони визнали задовільною і ухвалили: для заохочення видати І. А. Москаленку похвальний лист» [4, с. 2].

На початку XX ст. під впливом здійснюваної земством роботи з пропаганди прогресивних методів ведення господарства у повіті набуває поширення кооперація у формі кредитних, ощадно-позичкових та споживчих товариств. Діяла повітова земська каса дрібного кредиту. Зазначалося, що «повітова земська каса дрібного кредиту має за мету полегшити сільським господарям, землевласникам, ремісникам і промисловцям, так само як утворюваним ними

артілям, товариствам та громадам, а також волосним, сільським громадам та селянським товариствам, здійснення господарських оборотів та поліпшень, а також придбання інвентаря та забезпечення їх необхідними для того грошовими засобами на банківських засадах і бути посередником при їх оборотах».

У 1909–1915 рр. головою земської каси був Петро Якович Куличевський, членами правління – Андрій Федорович Грабенко, Михайло Максимович Дубровний, Євстафій Гаврилович Косяченко, Олександр Михайлович Максименко, Микита Федорович Михайлик, Феодосій Григорович Собко та Кирило Юхимович Шут [5, с. 23–24].

Товариство мало основний капітал, який утворювався із всіх паїв і пайових внесків, пожертвованих чи наданих товариству з цією метою у борг, а також відрахованих ним із своїх доходів.

Найпоширенішими серед ощадно-позичкових товариств були паї у розмірі 50 крб. Саме такий розмір мали паї у Великохутірському, Гельмязівському, Драбівському, Іркліївському, Мойсейському та інших товариствах повіту [6, с. 178].

Важливе значення для забезпечення села технікою та розвитку торгівлі у Золотоніському повіті, мало вирішення питання про влаштування складів-магазинів знарядь. Вони торгували як комісійним способом, так і шляхом масових закупок за свій кошт, були посередниками між господарями також у справі купівлі і продажу насіння та сільськогосподарських продуктів.

21 жовтня 1887 р. при земській управі було відкрито перший в Україні земський склад сільськогосподарських машин. Земство, будучи оптовим покупцем і перебуваючи у безпосередньому зв'язку із закордонними та вітчизняними підприємствами, мало змогу значно знизити ринкову вартість машин (від 15 до 40 %). Маючи своїх спеціалістів, брали на комісію машини кращої якості; продавали сільськогосподарський реманент і машини у кредит; звільняли споживачів від чисельних агентів і посередників.

Серед техніки, яку купляли селяни на складі – плуги, жатки, сіялки, віялки, борони, соломорізки, обладнання для млинів, круподерки, точильні верстати, машинне масло, пилки, лопати, сокири та інший інвентар.

Організуючи склад, повітове земство прагнуло надати допомогу щодо поліпшення землеробства головним чином землеробам селянського і козацького стану і взагалі дрібним господарям. Для цього було запроваджено відстрочки сплати грошей за знаряддя: селянам і козакам на підставі довідок волосної та сільської влади про майнове становище і платіжну спроможність [7, с. 137].

Найбільшим попитом користувалися плуги. На другому місці за обсягами відпуску було покрівельне залізо. Сільські господарі почали купувати ваги, коренерізки, маслобойки. Окрім технічних засобів, склад налагодив продажу насіння сільськогосподарських культур – зернових, баштанних, городніх, квіткових, лікарських, кормових трав, коренеплодів. Земський склад відкрив свої відділення у містечку Гельмязів, селах Васютинці, Чорнобай, Богодухівка та Лукашівка [5, с. 22].

Важливу роль у впровадженні передових методів господарювання відігравали показові поля та ділянки. За ініціативою та на кошти Золотоніського повітового земства в 1898 р. було утворене дослідне поле при Золотоніській сільськогосподарській школі в 4-х верстах від міста Золотоноша. До 1903 р. поле утримувалося виключно на кошти повітового земства. Площа дослідного поля до 1903 р. становила 15 дес., метою його роботи було з'ясування за допомогою дослідів найбільш ефективних методів ведення польового господарства.

На практиці досліджувалися такі питання: глибина оранки, терміни та густота сівби на врожайність озимого жита і вівса; продуктивність вівса і бобових; способи сівби цих культур. Вивчався вплив добрив на врожай озимої пшениці, просапних та ярих культур; випробовувалися на урожайність однорічні трави і різні сорти проса, льону, жита, вівса. Щорічно видавалися звіти дослідного поля [8, с. 94–97].

Починаючи з 1910 р. показові поля почали активно утворюватися в селах повіту і на 1913 р. їх уже нараховувалося 34. Організаторами і консультантами таких полів виступали п'ять земських агрономів, які були закріплені за волостями, а також 15 агрономічних старост, які призначалися на кілька сіл.

Площі показових полів були невеликими і коливались в межах 2–10 десятин. Найбільші показові поля були організовані в Гельмязівській волості: село Коврай, хутір Леонівщина та хутори Броварські, села Лукашівка Вознесенської волості, Головатівка.

На початку ХХ ст. набуло поширення облаштування показових ділянок. У 1913 році їх у повіті вже було 219. Їх організатори ставили за мету ознайомлювати населення з маловідомими в регіоні рослинами і прийомами догляду за ними. З огляду на те, що у той час у повіті гостро стояло питання із забезпеченням господарств кормами, то земство головну увагу зосередило на ознайомленні населення з культурою кормових рослин. Найбільшою популярністю користувалася люцерна, Крім того, висівалися буряки, конюшина, просо, люпин [9, с. 245].

Одним із пріоритетів роботи Золотоніського земства стало тваринництво і, зокрема племінна справа, спрямована на поліпшення племінних і продуктивних якостей поголів'я. В 1891 році в Золотоноші за рахунок прибутків земського складу землеробських машин створено парувальний пункт коней із залученням високопородних жеребців Полтавського державного кінського заводу. Пункт швидко набув популярності – населення повіту оцінило заходи земства щодо поліпшення породи місцевих коней.

Найбільшого розвитку племінна справа в повіті набула перед Першою світовою війною. У 1913 р. уже діяло 12 парувальних пунктів для коней у Золотоноші, Лукашівці, Вереміївці, Жовниному, Гельм'язеві, Загородищі, Красенівці, Мехедівці, Великому Хуторі, Малих Канівцях, Богодучівці.

У цей час в 20 сільських населених пунктах функціонували виводки приплоду великої рогатої худоби. Якісний

склад поголів'я поліпшувався за рахунок симентальської і української порід.

У 23 місцях діяли парувальні пункти свиней з метою поліпшення породності за рахунок йоркширської і беркширської. Це помітно збільшувало сальність і м'ясистість поголів'я свиней [9, с. 246–250].

У ХІХ ст. в Україні набули розвитку кустарні ремесла і промисли, як важливий елемент економіки, особливо в сільській місцевості, які часто були додатковим джерелом доходу для селян у вільний від сільськогосподарських робіт час, особливо взимку. З огляду на це Золотоніське земство намагалось всіляко підтримувати кустарні ремесла. При цьому акцент робився на навчанні та опануванні прийомів ремісничих професій.

Прикладом може бути робота земства з організації навчальної ткацької майстерні у селі Деньги. Ініціативу щодо облаштування такої майстерні проявило місцеве Свято-Михайлівське братство. Цей релігійно-культурний осередок, не маючи змоги власними силами реалізувати свій задум, звернувся до Міністерства землеробства і державного майна, яке зголосилося допомогти за умови, що в задуманому братством проєкті візьме участь земство, розширивши тим самим район охоплення впливом майстерні населення та поліпшення місцевого ткацького промислу. Міністерство зобов'язувалося поставити у майстерню для початку облаштування два удосконалені ткацьких верстати з певним запасом бавовняної пряжі та відрядити на весь курс навчання ткача-вчителя та технік-інструктора. Зі свого боку братство пропонувало для навчання приміщення і невелику грошову суму.

Навчання селян (виключно жінок) мало тривати три місяці і до початку польових робіт. До занять у Деньгах залучалися люди з усього повіту. Не місцевим щомісячно виділяли 3 рублі на харчування.

Більшість жінок-учениць були знайомі з ткацтвом і в майстерні тільки удосконалювали свою майстерність на верстатах, освоюючи виготовлення візерунчастих тканин і

готових виробів на продаж – скатертин, рушників тощо. Зразки виробів майстерні в Деньгах демонструвалися перед повітовими і губерньськими земськими зборами.

За рішенням повітового земства в 1904 р. таку ж майстерню облаштовано у селі Скородистик. На придбання пряжі і ткацьких верстатів для цієї майстерні повітове земство виділило 400 рублів [10, с. 42].

У селі Вільхи діяла подібна земська навчальна майстерня з лозоплетіння, де учні засвоювали прийоми і техніку виготовлення господарсько-побутових виробів з місцевих природних матеріалів (лоза, солома, трава тощо) шляхом їх переплетення. Земство у 1902 р. вирішило на базі цієї майстерні розпочати в літній період навчання вчителів народних шкіл прийомом лозоплетіння з тим, щоб впроваджувати його в ремісничих класах народних шкіл. Столярне ремесло опановували учні в Прохорівському народному училищі.

При багатьох земських школах і училищах відкривалися класи, в яких учні отримували основи різних професій. Так, на початку ХХ ст. в Бойківщинському і Павлівщинському земських училищах викладалося садівництво, при Лихолітському і Чорнобаївському – слюсарно-ковальське і столярне ремесла, при Богодухівському – обробка дерева і шкіри, при Старосільському і Золотоніському – палітурно-картонажна справа [10, с. 166–168].

Навіть такий побіжний огляд дає підстави для висновку про те, що утворене 160 років тому Золотоніське повітове земство проводило активну діяльність не тільки з розвитку соціальної сфери повіту, а й економіки, що сприяло підвищенню продуктивності праці та впровадженню передових на той час методів господарювання. Практичні заходи Золотоніського земства (як і інших земств Лівобережної України) сприяли модернізації сільського господарства.

Тому звернення до досвіду економічної діяльності Золотоніського повітового земства, на наш погляд, є цілком виправданим, а сама проблема потребує подальшої наукової розробки.

1. Чехович В. А. Земська реформа 1864 року. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Інститут історії України НАН України. Київ, 2005. Т. 3. С. 346.
2. Козоріз В. Михайло Максимович та його діяльність у Золотоніському повітовому земстві. *Краєзнавство*. 2013. №1. С. 181–187.
3. Крот Л. М. Про роль земських установ Лівобережної України в формуванні та діяльності дрібних сільськогосподарських товариств (початок ХХ ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2007. Вип. 39–40. С. 189.
4. Кооперативная жизнь. *Вестник Золотоношского сельскохозяйственного общества*. 1908. № 12. С. 2.
5. Золотоніський книгодрук (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 232 с.
6. Пантелеймоненко А. О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 178 с.
7. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию ХХІХ очередной сессии за 1892 год. Золотоноша : Тип. Л. Лепского и И. Вурмана, 1893. 300 с.
8. Вергунов, В., Сайко, О., Михайлюк, О. Дослідні установи Полтавщини початку ХХ ст. при сільськогосподарських школах. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 4. С. 94–97.
9. Отчет Золотоношской уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии за 1913 год и приложения. Золотоноша : Лито-тип. Лепского и Вурмана, 1914. 111 с.
10. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию ХХХХ очередной сессии за 1903 год. Золотоноша : Тип. Л. Лепского и И. Вурмана. 1904. 127 с.